

Rondblik

Nog iets over schepping en sabbat

Joh. de Wolf

In oktober 2005 schreef ik in *Nader Bekeken* een recensie over de eerste deeltjes van de reeks die prof. dr. J. Douma is begonnen onder de titel ‘Gaan in het spoor van het Oude Testament’. Over het algemeen kon ik de desbetreffende deeltjes van harte aanbevelen, maar mijn enthousiasme was minder, waar het over de eerste hoofdstukken van Genesis ging. Ik kondigde toen aan dat ik daar nog een keer apart op terug zou komen. Dat wil ik dus door dit artikel doen. Ik zeg bij voorbaat, dat ik niet alle oplossingen paraat heb voor de problemen die zich vooral bij Genesis 1 voordoen. Het gaat me er vooral om, te laten zien dat de oplossingen van prof. Douma verschillende bedenkingen oproepen. Ik besef dat er de laatste tijd her en der meer over dit onderwerp geschreven is. Ik zal dat soms gebruiken of erop zinspelen, zonder dat ik dat uitgebreid documenteer.

Laten we eerst eens kijken welke problemen prof. Douma ziet bij de traditionele lezing van Genesis 1. Daarmee bedoel ik de lezing van dit hoofdstuk als een historisch en ook chronologisch verslag van het scheppingsgebeuren. Er zijn dan minstens twee problemen, zegt Douma op p. 40 van zijn eerste boekje (met de titel *Genesis*). Allereerst de bekende vraag hoe er op de eerste dag al licht kon zijn zonder dat de zon scheen, die pas op de vierde dag werd geschapen. Vervolgens het spreken over een ‘uitspansel’ in de verzen 6-8. Dat uitspansel of firmament lijkt een soort koepel te zijn die een scheiding tot stand brengt tussen het water boven en het water beneden. Maar iedereen weet tegenwoordig dat de werkelijke situatie anders is. Boven de aarde is geen gewelf, waaraan bijvoorbeeld de sterren aan ‘vastgeprikt’ zijn, maar een atmosfeer of dampkring, bestaande uit een gasvormige massa.

De oplossing voor dit laatste probleem ligt voor Douma in een verschillend wereldbeeld bij ons, vergeleken met de eerste lezers van Genesis. Om het eerste probleem te boven te komen kiest hij voor de zgn. kaderopvatting van Genesis 1. Dat houdt in dat het gebeuren van de schepping door de gewijde schrijver gevat is in het kader van een werkweek, met de rustdag als laatste dag. Hoe het allemaal precies gegaan is, en in welke volgorde, dat blijft het geheim van God zelf. Want God paste Zich bij zijn openbaring over de schepping aan ons bevattingsvermogen aan en inspireerde de auteur om het verhaal te vertellen met gebruikmaking van het aan de lezers bekende kader van zes dagen plus één.

Op die kaderhypothese kom ik straks nog terug. Maar mijn vraag is nu eerst: is er geen andere oplossing mogelijk? Wat in Genesis 1 opvalt, is in elk geval de logische orde. In de opzet van dit hoofdstuk konden de hemellichten niet al op de eerste dag geschapen zijn. Die lichten moesten zich namelijk aan het uitspansel van de hemel bevinden, volgens vers 14. En we zagen juist dat het uitspansel pas op de tweede dag gemaakt was door God. En een volgende vraag: is het echt onmogelijk dat de orde ook een *volgorde* is? Kan God geen licht maken buiten de vandaag bekende lichtdragers van zon, maan en sterren om?

Ik wil nog even iets meer over de volgorde van de scheppingswerken zeggen. Ook op andere momenten heeft men tegenwoordig vaak moeite met de opeenvolging in Genesis 1. Denk aan de volgorde van de fauna na de flora. Is het niet zo dat de werelden van planten en dieren soms zo nauw met elkaar verbonden zijn, dat niet het één na het ander zou kunnen komen?

Die vraag is ergens zo toegespitst: waar was de darmflora op de derde dag? En waarmee moesten ‘vleesetende’ planten zich op die dag voeden? Het is wel eens goed om dit vraagpunt tot bijna in het belachelijke te concretiseren. Dan zie je beter dat het probleem zelf in feite onzinnig is. Want deze voorbeelden kun je natuurlijk ook omkeren. Stel je voor dat de dieren eerst geschapen waren, hoe konden ze dan zonder darmflora leven? En hoe konden bijen leven zonder bloemen? Ik denk dat dit ‘kruis voor ons verstand’ er altijd blijft, als er van een *volgorde* bij de schepping sprake is. Want we zitten altijd met het biologische evenwicht in de natuur, omdat we weten dat al het geschapene in elkaar grijpt en het één zonder het ander niet te denken is. Daarom wil ik deze stelling lanceren: alleen als God alles in één tel, dus in een ‘punt des tijds’ had geschapen, waren er voor ons besef geen problemen meer over.

Maar op die manier is God niet te werk gegaan. Heel de Bijbel getuigt van een meervoud aan scheppingswerken, en van een tijdsverloop in het scheppingsgebeuren. God had er, met eerbied gezegd, ook weinig plezier aan beleefd als alles met ‘één druk op de knop’ ontstaan was. Juist in de geleidelijke wording van alle dingen zal God Zich bijzonder verlustigd hebben, zoals ook in Genesis 1 telkens blijkt (en God zag hoe goed het allemaal was). Laten we dan ook de problemen die naar ons idee het volgtijdelijke scheppen met zich mee brengt, maar aan God overlaten. Hij is Schepper en wij zijn slechts schepselen. Dat geldt ook voor de vragen rond het uitspannel. Ik weet daar echt niet direct een oplossing voor. Maar we denken toch niet, dat God de geïnspireerde schrijver in vers 6 onzin liet opschrijven?

Kaderopvatting

Ik wil vervolgens nog wat meer zeggen over de opvatting die ook Douma in zijn boekje volgt als het om de structuur van Genesis 1 gaat. Dus de zogenaamde kaderhypothese: het verhaal over de schepping is in de latere, aan Israël bekend geworden weekindeling, ingekaderd. Ik kan die gedachte niet overnemen en wil hieronder puntsgewijs enkele bezwaren erlegen opsommen.

1. Op pagina 41-42 van *Genesis* herleidt Douma de beschrijving van de schepping in Genesis 1 vanuit de belevingswereld van de menselijke auteur. Om even een zin van Douma te citeren: ‘De schrijver ging uit van de dingen die hij om zich heen zag.’ Zoals Douma het hier voorstelt, komt de beschrijving van Genesis 1 op mij nogal menselijk over. Hij gebruikt op p. 42 ook de term ‘getuigen’ voor die beschrijving. Voor mijn idee gaat dat ten koste van het openbaringskarakter van dit allereerste begin van de Bijbel.
2. In de inspiratie is zeker ook het denken van de auteur zelf ingeschakeld. God maakt inderdaad gebruik van het gelovige overwegen en worstelen van dichters en profeten. Maar past het binnen het raam van de inspiratie, als een auteur de vrijheid zou nemen om God telkens te laten spreken bij de schepping (en God zei ...), bijvoorbeeld in vers 6, terwijl God misschien helemaal niet gesproken heeft? Waar blijven we dan met Johannes 1, waar duidelijk staat dat alles *door het Woord* tot stand is gebracht? Dan kan het toch niet zo zijn, dat een auteur vanuit artistieke expressie God woorden in de mond gelegd heeft?
3. Als God bij de *beschrijving* van de schepping Zich accommodeerde oftewel aanpaste aan het begrip van de lezers door alles in het raamwerk van een week te laten gieten, waarom zou die ‘aanpassing’ dan niet net zo goed bij de schepping zelf hebben plaatsgevonden? Met andere woorden: als God de schepping in het schema van één week laat beschrijven, kan Hij ze ook wel in één week bewerkt hebben. God is een God van orde, waarom de schepping zelf niet in deze orde?
4. In het vierde gebod (Ex. 20:11) is niets te merken van een kunstmatig schema waar je bij het scheppingsverhaal mee moet rekenen. Er wordt onbevangen gesproken over de Here, die

in zes dagen de hemel en de aarde gemaakt heeft. Als de scheppingsweek echt een vertelkader is, dan wordt het vierde gebod gefundeerd op een vertelordering in plaats van een scheppingsordering, en dat kan ik vooralsnog niet geloven. Ik wil de ordening zelf dus niet gekunsteld of bijkomstig noemen. Wel kunnen we zeggen dat Genesis 1 een staaltje is van literaire kunst. Het is geen poëzie, maar het is wel meer dan gewoon proza. De stijl wordt vaak kunstproza genoemd. Door de herhaling ontstaat een soort van ritme en cadans. De Bijbel is vaak een boek van schoonheid, dat merken we al direct in dit allereerste hoofdstuk. Maar wij denken dan al gauw: het is te mooi beschreven om precies zo gebeurd te kunnen zijn. Het bijzondere van de Bijbel is nu echter, dat het tegelijk mooi beschreven en waar gebeurd kan zijn. Het kunstwerk van de schepping wordt op artistieke manier geboekstaafd. En de literaire kunst in dit hoofdstuk is helemaal afgestemd op en afgeleid van Gods eigen creativiteit in zijn scheppingswerk. Zo zou ik de relatie tussen dit scheppen en schrijven het liefst willen formuleren.

5. De indeling van onze tijd in jaren en maanden is een natuurlijk gegeven vanwege het draaien van de aarde om de zon, en van de maan om de aarde. Met het verschijnsel van de week is dat anders. In principe is dat een 'willekeurige' afbakening van een zevental dagen. Het getal 7 is in feite net zo willekeurig. Anders dan bijvoorbeeld het getal 4 (vier windstreken) of het getal 10 (tien vingers). Het is wel opvallend dat het getal 7 (of de reeks 6 + 1) ook al vroeg in Oudoosterse bronnen voorkomt, zoals in het Gilgamesj-epos en in literatuur uit Ugarit. Het gaat dan bijvoorbeeld ook over een gebeuren dat zes dagen in beslag neemt, terwijl op de zevende dag de climax of ontknoping volgt. Soms wordt wel gedacht dat die verteltrant door de gewijde schrijver van Genesis 1 in zekere zin overgenomen is. Maar zetten we dan de zaken niet op z'n kop? Is het niet veel meer voor de hand liggend, dat God hier het eerste woord had, en dat het ritme van 6 + 1 dus bij Hem vandaan kwam?

Als de weekindeling al vanaf de schepping dateert, is goed te begrijpen dat het getal 7 in de Bijbel zo vaak voorkomt als een heilig getal van compleetheit en dat ook onder Oudoosterse volken dat getal een bijzondere waarde heeft gekregen. Allemaal als gevolg van de scheppingsopenbaring, ook over het ritme dat God zelf aan de geschapen tijd had meegegeven.

6. Tot slot noem ik nog iets wat bij Genesis 1 van groot belang is. Dat is een onbevangen leeshouding die openstaat voor wat God klaarblijkelijk te vertellen heeft. Dat is dezelfde houding die de synode van Assen in 1926 aan dr. J.G. Geelkerken voorhield, toen het om de uitleg van Genesis 3 ging. Heeft de slang echt gesproken of was dat verhaal bijvoorbeeld een mythische inkleding van de inspraak van Eva's eigen hart?

Opvallend is dat bij de kaderopvatting ook telkens weer die term *inkleding* valt. Ik denk dat het strijdt met de geest van de uitspraken van Assen, als we ook bij Genesis 1 te veel de inhoud van de inkleding gaan onderscheiden. Net zoals Genesis 3 historie beschrijft, is dat in Genesis 1 het geval. Zo komt dat allereerste hoofdstuk van de Bijbel op iemand af, die welwillend dat boek ter hand neemt en gaat lezen. Als een historisch verhaal. Je kunt het er vervolgens al of niet mee eens zijn, maar het gaat om de pretentie die het hoofdstuk heeft en die elke lezer heel goed kan begrijpen. Dat is de pretentie van *zoals het staat beschreven, zo is het ook geschied*.

Samenvattend: ook volgens Douma (p. 42) is de kaderopvatting voor kritiek vatbaar, maar tegelijk de meest bevredigende opvatting op dit moment. Maar ik denk zelf dus niet dat het een goede oplossing is. Volgens mij moeten we hier aan onze nieuwsgierigheid grenzen stellen om God des te meer te eerbiedigen en te verheerlijken. Want de genesis (wording) van deze wereld blijft ook een geheimenis.

Sabbat

De kaderhypothese heeft meestal ook gevolgen voor de visie op de sabbat. Dat is bij Douma ook te merken. Hij schrijft over de sabbat in het tweede deeltje van de reeks, getiteld *Van Egypte naar Kanaän*, als het gaat over de tien geboden die God vanaf de Sinäï afkondigde. In zijn boekjes over de *Tien geboden* heeft hij natuurlijk ook al breed over de sabbat geschreven. Toen stelde hij het tijdstip van de instelling van de sabbat nog vragenderwijs aan de orde. Nu is hij daar wat meer expliciet in geworden, als hij op p. 80 van deel 2 schrijft: 'Exodus 16 wekt met de geschiedenis over het manna en de sabbat sterk de indruk dat de sabbat toen werd ingesteld.' Tegenwoordig hoor je die gedachte vaker, maar ik betwijfel nog steeds of de Schrift daar wel reden toe geeft.

Bij de kaderopvatting is het te begrijpen dat de instelling van de sabbat als rustdag niet wordt herleid tot de tijd van de schepping. Douma maakt het onderscheid, dat in Genesis 2 wel over de *rust van God* wordt gesproken, maar nog niet over de *sabbatdag voor de mens*. Op zichzelf is dat inderdaad waar, maar heeft God dat ritme van 6 +1 dagen niet op één of andere manier aan de mensheid (via Adam en Eva) meegegeven om in acht te nemen? Ging de sociaal-economische functie van de sabbat pas gelden na Exodus 16 of 20?

Het is altijd riskant om een argumentum e silentio te gebruiken, dat wil zeggen: conclusies te trekken uit het feit dat iets niet genoemd wordt. Feitelijk doet Douma dat ook op p. 80, als hij schrijft: 'Voorafgaand aan de woestijnreis lezen we er niet over.' Dat sterkt hem kennelijk in de gedachte dat de zevende dag pas sinds Exodus 16 een dag werd van verplichte rust, onderstreept door een uitdrukkelijk arbeidsverbod.

Ik noem enkele zaken die in een andere richting wijzen. Om naar de aartsvaders terug te gaan, vaak hebben wij onwillekeurig het idee dat Abraham, Isaäk en Jakob nog zonder wetten konden leven, gewoon vanuit het geloof en dat was het dan. Maar Genesis 26:5 spreekt bijvoorbeeld over Gods geboden, inzettingen en wetten die Abraham trouw in acht had genomen. Is het niet heel goed mogelijk, dat daar ook een voorschrift tot sabbatsheiliging bij geweest is?

Verder lijkt de sabbat in Exodus 16 (bijv. in vs. 4-5) al een bekend verschijnsel te zijn. Ik denk dat de sabbat daar niet zozeer is ingesteld, maar dat de heiliging ervan wel wordt ingescherpt via de geschiedenis van het manna. Anders dan Douma denk ik dat de term 'gedenken' in het vierde gebod niet wijst op een gebeuren dat langer of korter geleden is. De tijdsfactor speelt hier m.i. geen rol, omdat niet de instelling van de sabbat herdacht moet worden, maar de sabbat zelf. 'Gedenken' moet hier zo iets betekenen als: 'serieus nemen, in acht nemen, levend houden door te vieren.'

Je zou in zekere zin kunnen zeggen, dat Israël, met name vanaf de Sinäï, die sabbat plaatsvervangend moest onderhouden. Eigenlijk moest heel de wereld dat scheppingsritme met de climax op de zevende dag aanhouden, maar toen de volken dat verleerd waren of andere indelingen hadden bedacht, moesten Abraham en zijn nageslacht doen wat de heidenen weigerden te doen. Via Israël blijft de universele bedoeling van deze ordening dus toch behouden. Het is daarom des te erger, als Gods volk op den duur zelf ook het sabbatsgebod met voeten treedt. Het werd een van de redenen voor de ballingschap.

Evolutie

Tot slot nog een paar opmerkingen over schepping en evolutie. Douma schrijft daarover in paragraaf 1.11 van *Genesis*. In dat onderdeel worden mooie dingen gezegd, maar er zijn ook zinnen die bedenkingen oproepen. In het algemeen gezegd vind ik dat Douma zich soms te snel gewonnen geeft aan de zgn. zekerheden van de huidige astronomie. Ik concentreer me nu

even op de zin die op p. 46 staat, waarin als resultaat van astronomische kennis wordt gesteld: 'Ze (de astronomie, JdW) maakt het ... aannemelijk dat in ons planetaire stelsel de zon er was vóór de planeten en dus ook vóór de wording van de aarde.'

Dat is toch wel een merkwaardige uitspraak in het licht van Genesis 1. Ik wil dat als volgt toelichten. Ik beschouw Genesis 1:1 niet als een opschrift boven het scheppingsverhaal, wel als de opmaat ervan. In dat vers wordt dus de start beschreven van heel Gods scheppingswerk. Daarbij kan het woordpaar 'hemel en aarde' in principe een uitdrukking zijn voor de totale kosmos. Maar als vers 2 direct verder gaat over de 'aarde', dan worden we kennelijk ook al dadelijk in vers 1 op dat spoor gezet. Dus de Bijbel focust meteen al op de planeet die aarde heet. Dat is ook niet zo vreemd, want juist op deze planeet wordt geschiedenis gemaakt en historie geschreven. Deze planeet wordt het domein van Gods mensheid.

Ik ben geen voorstander van het geocentrische wereldbeeld (de aarde als middelpunt van het heelal), maar toch zeker ook niet van het heliocentrische wereldbeeld (de zon in het centrum van alles). Dat is astronomisch al niet verantwoord (er zijn nog veel meer zonnestelsels), maar geloofsmatig evenmin. Voor het geloof immers staat de zon in dienst van de aarde. Op de vierde dag pas hing God de lampen op (zon, maan en sterren) aan het plafond van ons aardhuis. Als we het scheppingsverhaal van Genesis 1 chronologisch opvatten, wat ik nog steeds wil doen, dan is de zon dus één van de laatkomers op het wereldtoneel. Sterrenkundigen mogen best beweren dat dat wetenschappelijk of natuurkundig niet mogelijk is, maar dat zegt mij niet zoveel. Net als ik zijn zij er niet bij geweest, en ze kunnen alleen maar huidige gegevens en wetten terug projecteren naar heel vroeger. Ik zou de astronomie willen oproepen tot grote bescheidenheid als het gaat om geschatte leeftijden van de zon, van de aarde en andere planeten. Ik geloof er niets van dat we op dat punt verder komen dan stamelen en stotteren. En het komt mij ook voor dat Douma te argeloos aanschuift in de leerschool van de kosmologie. De wetenschap krijgt daarmee volgens mij te veel invloed op het bijbellezen.